

Creative Commons License: CC BY-SA 4.0
<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.en>

Joanna Lekan-Mrzewka

Wydział Nauk Humanistycznych
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II w Lublinie
e-mail: mrzewkaj@kul.pl
ORCID: 0000-0002-0476-4249

Blaski i cienie księgarsko-wydawniczej działalności Józefa Joachima Okońskiego w świetle korespondencji z Elizą Orzeszkową¹

Korespondent Orzeszkowej, Józef Joachim Okoński (ok. 1827–1882), to dziś zapomniany, a w drugiej połowie XIX wieku ceniony księgarz i wydawca warszawski². Opracowań zawierających szczegółową charakterystykę jego działalności nie ma. Jego nazwisko pojawia się głównie w zestawieniach statystycznych dotyczących warszawskiego księgarstwa³. W świetle materiałów archiwalnych Okoński obok Edwarda Wendego, Maurycego Orgelbranda, Michała Glüksberga, Józefa Kaufmana, Ferdynanda Hösicka, Gustawa Gebethnera i Augusta Roberta Wolffa był zaliczany przez Inspektorów Cenzury do wysokiej klasy księgarzy⁴. Ubogacony wieloletnią praktyką w dużych firmach księgarskich w kraju i zagranicą⁵ w marcu 1860 roku otwo-

¹ Publikacja finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą Narodowy Program Rozwoju Humanistyki w latach 2020–2025, nr projektu 11H 18 0012 87, kwota finansowania 1 662 517 zł.

² Podstawowe informacje o życiu i księgarsko-wydawniczej działalności J.J. Okońskiego zebrala M. Kocójowa, *Okoński Józef Joachim*, w: *Słownik pracowników książki polskiej*, red. I. Treichel, Warszawa–Łódź 1972, s. 639–640.

³ K. Kowalczyk, *Księgarstwo warszawskie w drugiej połowie XIX wieku*, Warszawa 2006, s. 211; A.Z. Makowiecki, *Życie literackie Warszawy w roku 1864*, w: *Problemy życia literackiego w Królestwie Polskim 2. połowy XIX wieku. Studia*, red. S. Frybes, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1983, s. 43; M. Mlekicka, *Wydawcy książek w Warszawie w okresie zaborów*, Warszawa 1987, s. 150.

⁴ M. J. Lech, *Księgarze i księgarnie w Królestwie Polskim. 1869–1905. Materiały ze źródeł archiwalnych*, Warszawa 1980, s. 211.

⁵ Okoński zarządzał m.in. księgarnią Józefa Zawadzkiego w Wilnie. Funkcję tę pełnił

rzył w Warszawie przy ul. Miodowej 1 (hipoteka 496) księgarnię pod szyldem „J.J. Okoński”, przemianowaną później na „Księgarnię Krajową i Zagraniczną J.J. Okońskiego”⁶. W 1867 roku zorganizował czytelną i wypożyczalnię książek francuskich. Od początku działalność firmy spotykała się z aprobatą i uznaniem publiczności. Reklamy prasowe nie tylko zwracały uwagę na bogatą ofertę „dzieł w języku ojczystym, we wszystkich oddziałach nauk i umiejętności” oraz beletrystyki niemieckiej i francuskiej, ale podkreślały wkład Okońskiego w rozpowszechnienie na gruncie polskim literatury i kultury czeskiej, dotąd zupełnie nieznanego polskiemu odbiorcy⁷, m.in. wydał czeską gramatykę Václava Vladivoja Tomka w przekładzie J. Krzywickiego⁸. Duże zainteresowanie wzbudzały też wydawane przez niego katalogi nakładowe i komisowe księgarni w językach polskim, niemieckim i francuskim, zwłaszcza opublikowany w 1867 roku *Catalogue des livres de lecture français qui se trouvent chez J.J. Okoński libraire*. Publikacje przez niego prowadzone cieszyły się popularnością i uznaniem warszawskich bibliofilów. Szczególnie ceniono katalogi wydawnictw najnowszej literatury niemieckiej i francuskiej. Jan Zawadzki, bibliofil, profesor Politechniki Warszawskiej, wspominając kompletowanie własnego księgozbioru, pisał:

Przypominam sobie, że na licytacji książek po zwiniętej księgarni „Okońskiego” na ulicy Miodowej kupiłem za jednego rubla przeszło 100 tomów pięknie oprawnych katalogów księgarskich, w ich liczbie rzeczy tak cenne, jak np. komplety Hinrichsa *Halbjahreskatalog des deutschen Buchhandels*, Kaysera *Vollständiges Bücherlexikon* oraz Lorenza *Catalogue générale de la Librairie Française* itp.⁹

Wymienione w zapiskach Zawadzkiego publikacje wskazują na ambicje Okońskiego, któremu zależało, by polskiemu czytelnikowi dostarczyć aktualne informacje o europejskim rynku książki. J.C. Hinrichs'sche Buchhandlung to jedna z najstarszych i najważniejszych niemieckich oficyn księgarsko-wydawniczych XIX i początku XX wieku, mająca siedzibę w Lipsku – ówczesnym centrum niemieckiego (i europejskiego) handlu książką. Wy-

do 1857 r., tj. do powrotu Feliksa Zawadzkiego, który został skazany na dziesięcioletnie zesłanie do Saratowa. Zob. D. Poklewska, *Zawadzki Feliks*, w: *Słownik pracowników książki polskiej*, s. 1013. M. Mlekicka, *Wydawcy książek w Warszawie w okresie zaborów*, Warszawa 1987, s. 214.

⁶ M. Kocójowa, *Okoński Józef Joachim*, s. 640.

⁷ [b.a., dział reklam], *Księgarnia Krajowa i Zagraniczna p. Okońskiego*, „Warszawski Rocznik Literacki: poświęcony literaturze, bibliografii, oświacie i księgarstwu”, R. 3: 1873, red. S. Czarnowski, Warszawa 1874, s. XII. Zob. też [b.a.], *Wiadomości literackie*, „Biblioteka Warszawska” 1860, t. 3, s. 244–245.

⁸ V. V. Tomek, *Krótką gramatyka czeska*, przeł. J. Krzywicki, Warszawa 1865.

⁹ J. Zawadzki, *Wspomnienia*, Warszawa 1934, s. 53. Nie korygowano autorskiej pisowni tytułów. Wyróżnienie w cytacie pochodzi od autora.

dawany przez nią od 1836 roku *Hinrichs' Halbjahrs-Katalog der im Deutschen Buchhandel erschienenen Bücher, Zeitschriften, Landkarten usw.* był najważniejszym źródłem informacji o nowościach wydawniczych. Ciekawe, że Okoński nie ograniczał się do jednego katalogu niemieckiego – posiadał też w sprzedaży *Vollständiges Bücher-Lexikon enthaltend alle von 1750 bis zu Ende des Jahres ... in Deutschland und den angrenzenden Ländern gedruckten Bücher* Christiana Gottloba Kaysera, tj. niemiekojęzyczne kompendium bibliograficzne, obejmujące publikacje książkowe wydane w Niemczech i krajach sąsiednich od 1750 roku. Wspomniany przez Zawidzkiego *Catalogue général de la librairie française*, autorstwa Otto Henriego Lorenza, to klasyczne kompendium bibliograficzne przedstawiające pozycje wydane we Francji (oraz tytuły francuskie w krajach sąsiednich) od 1840 roku. Opracowanie Lorenza stanowiło najbardziej kompletną bibliografię francuskich publikacji XIX i początku XX wieku, zarówno literatury naukowej, jak i popularnej. Okoński zatem, co warte podkreślenia, myślał również o czytelniku wyspecjalizowanym, o szerokich zainteresowaniach i potrzebach lekturowych.

Właściciel Księgarni Krajowej i Zagranicznej reprezentował powszechny wówczas typ księgarza-wydawcy, którego wszechstronna działalność obejmowała rozpoznanie potrzeb czytelniczych, inicjację publikacji (w tym pozyskanie autorów), realizację ich druku i sprzedaż oraz kolportaż materiałów oferowanych przez innych wydawców. Wiele informacji o zakresie jego aktywności zawodowej zawiera pozostająca dotąd w archiwach korespondencja ze środowiskiem literackim. Poza prezentowanymi poniżej listami do Orzeszkowej ważnym źródłem wiedzy o działalności Okońskiego są jego wiadomości ślone do mieszkającego w Dreźnie Józefa I. Kraszewskiego¹⁰ oraz do Krakowa, do Adama Honorego Kirkora¹¹. Obaj korespondenci mieli za sobą bogate doświadczenia na polu wydawniczym – m.in. mierzyli się z nierentownością własnych firm drukarskich i z koniecznością ich zamknięcia¹². Z listów tych wyłania się portret dobrze zorientowanego w aktualnym ruchu księgarskim nowoczesnego wydawcy, który nie ogranicza się do rynku krajowego, ale utrzymuje rozległe kontakty z ośrodkami europejskimi. Okoński ściśle współpracował z niemiecką firmą F.A. Brockhaus z Lipska, która

¹⁰ W Bibliotece Jagiellońskiej zachowało się 7 listów Okońskiego do autora *Chaty za wsią* z okresu 1870–1874. Korespondencja J.I. Kraszewskiego. Seria III: Listy z lat 1863–1887, t. 64 (Obrębski – Otto), rkps 6524 IV, k. 73–80; dalej jako BJ 6524 z numerem karty.

¹¹ Korespondencja Adama Kirkora, t. 2: Bartoszewicz – Żupański. 1871–1883, Biblioteka Jagiellońska, rkps 4496 III, t. 2, k. 155–156.

¹² M. Zarzycka, *Dzieje drukarni Józefa Ignacego Kraszewskiego. Drezno–Poznań*, „Studia o Książce” 1976, t. 6, s. 81–98. M. Brensztejn, *Adam Honory Kirkor – wydawca, redaktor i właściciel drukarni w Wilnie od roku 1834 do 1867*, Wilno 1930.

w drugiej połowie XIX wieku była jednym z najważniejszych i najbardziej prestiżowych partnerów zagranicznych dla polskich środowisk wydawniczych, w tym księgarzy warszawskich¹³. Współpraca z Brockhausem stanowiła o renomie wydawcy¹⁴.

Okoński doskonale znał potrzeby czytelnicze i starał się wyjść im naprzeciw. W 1873 roku po lekturze *Listów z Niemiec*¹⁵ Kraszewskiego, zaproponował mu napisanie historii literatury niemieckiej dla polskiego czytelnika, a w dalszej perspektywie francuskiej i angielskiej. Równoległe miała powstać podręczna historia literatury polskiej.

Wydanie takich czterech literatur – przekonywał Okoński – mogłoby służyć za znakomity materiał do wydania w następstwie literatury powszechnej – gdyż jak do dziś to nic dobrego, odpowiedniego czasowi i okolicznościom nie posiadamy, a ogół zaczyna wymagać czegoś zdrowszego i poważniejszego¹⁶.

Pomimo dużego zaangażowania sił i środków, prób pozyskania do współpracy najpoczytniejszych pisarzy, Okoński miał coraz większe trudności w utrzymaniu księgarni na odpowiednim poziomie. Źródła prasowe wskazują, że w 1876 roku wszedł w spółkę z innymi wydawcami warszawskimi: J. Kaufmanem, B. Cassiusem, H. Trenkelem oraz firmą Stoppele i Stan¹⁷. Chociaż brak źródeł uniemożliwia określenie charakteru i zakresu czasowego działalności zawiązanej spółki wydawniczej, sam fakt jej powstania świadczy o rozległych kontaktach Okońskiego, wiele też mówi o sytuacji mniejszych firm, które przy takich potentatach jak Gebethner i Wolff, Sennewaldowie czy Orgelbrandowie, nie mogły być pewne swego bytu. Trudno też stwierdzić, kto był inicjatorem przedsięwzięcia. Można jednak przypuszczać, że Okoński miał w tym niemały udział, bowiem już w 1873 roku namawiał Kraszewskiego do podobnego kroku. Proponował mu zawiązanie „spółki wydawniczej na akcje” oraz przeniesienie drukarni wraz z wydawnictwem do Krakowa. Chciał w ten sposób „scentralizować ruch handlu księ-

¹³ List do J.I. Kraszewskiego z 11 lutego 1870, BJ 6524, k. 73.

¹⁴ M. Mlekicka, *Wydawcy książek w Warszawie w okresie zaborów*, s. 53–57. Friedrich Arnold Brockhaus (1772–1823), przedsiębiorczy księgarz, od 1817 r. działający w Lipsku. Dzięki edycjom słownikowo-encyklopedycznym rozwinął swój zakład w dużą firmę księgarsko-nakładową pod nazwą F.A. Brockhaus. Przedsiębiorstwo działało w Lipsku do 1945 r., następnie zostało przeniesione do Wiesbaden.

¹⁵ Pierwszych dwanaście *Listów z Niemiec* ukazało się na łamach „Gazety Polskiej” pomiędzy 12 lipca a 23 grudnia 1873 (nr 154–287, z przerwami). Zob. *Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut”*, t. 12: Józef Ignacy Kraszewski. *Zarys bibliograficzny*, oprac. S. Stupkiewicz, I. Śliwińska, W. Roszkowska-Sykałowa, Warszawa 1966, s. 97.

¹⁶ List do J.I. Kraszewskiego z 28 listopada 1873, BJ 6524, k. 75.

¹⁷ Br. R., *Miscellanea*, „Ruch Literacki” 1876, nr 8, s. 135.

garskiego polskiego – urządzając składy wszelkich polskich nakładców, a nawet i innych słowiańskich”, by „tym sposobem wyrwać nasz [rynek książki – dop. J.L.M.] z opieki Niemców w Lipsku i nadać właściwy ruch księgarstwu polskiemu”¹⁸. Projekt potencjalnej spółki „na wielką skalę”, o zasięgu ponadzaborowym, choć nigdy nie został zrealizowany, był odważną i wielce obiecującą inicjatywą. Okoński w tej perspektywie jawi się jako człowiek o wielkich aspiracjach, świadomy roli, którą miał do spełnienia w ówczesnych warunkach księgarz-wydawca. Jego ambicje zawodowe wykraczały daleko poza rutynową działalność handlową – dążył do stworzenia instytucji, która stanowiłaby ważny ośrodek polskiego ruchu wydawniczego i przeciwwagę dla obcych wpływów. Okoński rozumiał, że rozpowszechnianie słowa drukowanego w ówczesnej sytuacji nie może być traktowane wyłącznie jako działalność handlowa czy usługowa, ale na plan pierwszy trzeba wysunąć jej wymiar społeczno-polityczny, narodowy i tożsamościowy¹⁹. Profil zawodowy Okońskiego uzupełnia jego korespondencja z Elizą Orzeszkową. Można przypuszczać, że została ona nawiązana przy okazji składanego przez grodniankę zamówienia na książki. Brak dostępu do odpowiedzi autorki *Ostatniej miłości* nie pozwala na dokładną charakterystykę relacji łączącej pisarkę z warszawskim księgarzem. Zaledwie kilka faktów, które rzucają pewne światło na początek znajomości, udało się ustalić na podstawie skąpych informacji rozsypanych w korespondencji pisarki z innym warszawskim wydawcą, Józefem Sikorskim²⁰. Z materiałów tych wynika, że w marcu 1868 roku Orzeszkowa zamówiła u Okońskiego niemieckie powieści, potrzebne jej do szlifowania języka, którego nauką intensywnie się zajęła²¹. Jesienią tegoż roku sprowadziła z warszawskiej oficyny drobne powiastki, poezje i książki podróżnicze, przeznaczone do głośnego czytania w gronie domowników²². Natomiast dokształcając się w zakresie fizjologii, zakupiła ilustrowany atlas anatomiczny ludzkiego ciała *Le Corps humain* (Paris 1868) Auguste’a Le Pileura²³.

Pierwszy list Okońskiego do Orzeszkowej, datowany na listopad 1869 roku, świadczy o poszerzeniu zakresu interesów łączących korespondentów. Poza tym, że księgarz wziął na siebie skład *Ostatniej miłości*, powieści,

¹⁸ List do J.I. Kraszewskiego z 27 grudnia 1873, BJ 6524, k. 78 verso.

¹⁹ M.J. Lech, *Ludzie druku i książki w Królestwie Polskim. 1867–1907. Kształtowanie się struktur społecznych*, Warszawa 1983, s. 73.

²⁰ E. Orzeszkowa do Józefa Sikorskiego, listy z: 24 marca [5 kwietnia] 1868, 14 (26) grudnia 1868, przełomu stycznia i lutego 1869, 12 (24) marca 1869, w: E. Orzeszkowa, *Listy zebrane*, t. 1, do druku przygotował i komentarzami opatrzył E. Jankowski, Wrocław 1954, s. 32, 44, 47–48, 49. Dalej do tego wydania odsyła skrót Lz 1.

²¹ Orzeszkowa do J. Sikorskiego, list z 24 marca [5 kwietnia] 1868, w: Lz 1, s. 32.

²² Orzeszkowa do J. Sikorskiego, list z 14 (26) grudnia 1868, w: Lz 1, s. 44.

²³ Tamże.

która była debiutem książkowym pisarki, powierzył jej jeszcze tłumaczenie na język polski popularnej wówczas książki angielskiej działaczki na rzecz praw kobiet Jessie Boucherett. Pisarka zamierzała też wydać u Okońskiego w osobnej odbitce rozprawę *Kilka słów o kobietach*²⁴. Ostatecznie do finalizacji projektów nie doszło – nie był to jednak koniec współpracy. Księgarz, dowiedziawszy się w sierpniu 1879 roku o planowanym przez Orzeszkową otwarciu firmy księgarsko-nakładowej w Wilnie, deklarował, że pisarka znajdzie w nim „chętnego współdziałacza, agenta i komisjonera”²⁵. Oferował jej nawet odstąpienie polskich i francuskich publikacji na bardzo korzystnych warunkach. Ponadto gotów był służyć początkującej wydawczyni radą i pomocą.

W 1870 roku ukazało się książkowe wydanie *W klatce*, kolejnej powieści firmowanej przez Okońskiego, zaś latem 1872 roku korespondenci pertraktowali w sprawie osobnej edycji *Na dnie sumienia*. Pomysł nie został zrealizowany najprawdopodobniej dlatego, że wydawca nie zgodził się na wypłacenie honorarium w gotówce, w zamian proponując rozliczenie w towarze²⁶.

Okoński, śledząc szybki rozwój niezwykle aktywnej autorki, następnie właścicielki wileńskiej księgarni, nie wahał się zaoferować jej ściślej współpracy w charakterze współniczki lub dzierżawcy „Księgarni Krajowej i Zagranicznej”. Ze względu na pogarszający się stan zdrowia był gotów odsprzedać firmę Orzeszkowej. Namawiał ją przy tym na stworzenie filii wileńskiej placówki w Warszawie. Do transakcji ostatecznie nie doszło. Po śmierci Okońskiego w 1882 roku księgarnię miała przejąć w dożywocie jego siostra, a następnie Warszawskie Towarzystwo Dobroczynności²⁷. Spadkobiercy, poinformowani o zadłużeniu firmy wynoszącym kilka tysięcy rubli, rzekli się zapisu i księgarnia wraz z wypożyczalnią przeszła na własność skarbu państwa, a w 1883 roku została zlicytowana²⁸.

Prezentowany blok listów jest nie tylko świadectwem świadomych poszukiwań lekturowych Orzeszkowej, ale też przynosi odpryski informacji na temat kondycji polskiego księgarstwa w drugiej połowie XIX w. Kontakt z księgarnią Okońskiego zapewniał pisarce dostęp do najnowszej literatury europejskiej, zarówno beletrystycznej jak i naukowej. Właściciel zaś wiązał

²⁴ Orzeszkowa do J. Sikorskiego, list z 12 (24) marca 1869 r., w: *Lz* 1, s. 49.

²⁵ Okoński do Orzeszkowej, list z 28 sierpnia 1879 r.

²⁶ Orzeszkowa do J. Sikorskiego, list z 9 (21) sierpnia 1872 r., w: *Lz* 1, s. 73. *Na dnie sumienia* ostatecznie zostało wydane u Gebethnera i Wolffa w 1873 r.

²⁷ [Notatka o przekazaniu księgarni siostrze Okońskiego], „Przewodnik Bibliograficzny” 1882, nr 11, s. 221.

²⁸ [b.a.], *Sprzedż księgarni*, „Kurier Warszawski” 1883, nr 269, s. 4; [b.a.], *Licytacja księgarni*, „Kurier Warszawski” 1883, nr 277a, s. 3; Majątek księgarni w postaci 16 000 dzieł oraz 1 700 tytułów z księgozbioru wypożyczalni sprzedano za kwotę 2 700 rs, co stanowiło 67% nominalnej wartości całego inwentarza. Zob. M. Kocójowa, *Okoński Józef Joachim*, s. 639.

duże nadzieje z autorką, która choć od niedawna była obecna na rynku literackim, swoimi zainteresowaniami czytelnicznymi zdradzała wysokie kompetencje w zakresie tłumaczenia z języków obcych. Dla wydawcy i księgarza o ambicjach wykraczających poza rynek krajowy taka współpraca dobrze rokowała na przyszłość.

Uwagi edytorskie

Prezentowany blok korespondencji nie jest kompletny²⁹. Cztery listy J.J. Okońskiego do autorki *Ostatniej miłości* znajdują się w Archiwum Elizy Orzeszkowej IBL PAN pod sygnaturą 800. Jeden, opatrzony datą 15 listopada 1869 r., przechowywany jest w Litewskim Państwowym Archiwum Historycznym (Lietuvos valstybės istorijos archyvas, skrót: LVIA) w Wilnie (Fond 1135, aprašas 15, nr 34, k. 5–6). Odpowiedzi Orzeszkowej nie odnaleziono.

Poza nielicznymi zaplamieniami i drobnymi przedarciami papieru stan rękopisów jest stosunkowo dobry. Kopert nie odnaleziono. Wszystkie listy zostały napisane na papierze firmowym Księgarni Krajowej i Zagranicznej J.J. Okońskiego w Warszawie. Pismo nadawcy, zwłaszcza w okresie postępującej choroby oczu, stawało się coraz trudniejsze do odczytania. Cechą charakterystyczną duktu jego pisma było częste pomijanie znaków diakrytycznych (np. dzis, konca, ze, rownie, scisle, uniknąc, żądane), które w opracowaniu uzupełniono. Modernizację pisowni i interpunkcji przeprowadzono wedle współcześnie obowiązujących zasad. Pozostawiono za rękopisem błędny zapis nazwiska „Bucharett” (właśc. Boucherett). Zachowano dawną formę dopełniacza „filia” → filiji – najprawdopodobniej taka była jej artykulacja. Nie ingerowano w archaiczne konstrukcje składniowe, np.: „co Pani Dobrodziejka zapotrzebują” [dziś: będzie potrzebować], „Proszę więc Pani Dobrodziejki przejrzeć łaskawie załączony rachunek” [dziś: Proszę więc Panią Dobrodziejkę, aby przejrzała...].

Okoński w skrótach stosował dwukropek (np. P:S:). W opracowaniu skróty doraźne rozwinięto (bar: → bardzo, sr: → srebrem), konwencjonalne – zmodernizowano (P:S: → PS, exm: → egz.). Autorskie podkreślenia oddano drukiem rozstrzelonym. Zapis i lokalizację dat pozostawiono za autografem. W wypadku, gdy znajdowała się ona na końcu listu, dla ułatwienia lektury,

²⁹ Brak m.in. odpowiedzi na list Orzeszkowej z 8 sierpnia 1872 r., w którym prosiła Okońskiego o skontaktowanie się z redaktorem i wydawcą „Gazety Polskiej”, J. Sikorskim, w sprawie druku powieści *Na dnie sumienia*. Zob. E. Orzeszkowa do J. Sikorskiego, listy z 12 (24) lipca 1872 r. oraz 8 sierpnia 1872 r., w: *Lz 1*, s. 72–73.

wystandaryzowaną datę umieszczono w prawym górnym rogu. Wszelkie ingerencje edytora umieszczono w nawiasie kwadratowym.

Listy Józefa Joachima Okońskiego do Elizy Orzeszkowej (1869–1881)

1.

Warszawa, 15 listopad 69

Wielmożna Pani Dobrodziejko!

Żądane dzieło, jak równie dalsze ciągi i nowości przesyłając – donoszę, że rękopisu z Miss Bucharett³⁰ jeszcze nie otrzymałem.

Umowa co do przyjęcia w komis powieści *W klatce* zdaje się, że była już stanowczo zrobioną, i miała się opierać na tych samych warunkach, jakie były dla powieści pod tytułem *Ostatnia miłość*³¹, z tym tylko wyjątkiem, że Pani Dobrodziejka należność za nią otrzymała w książkach po dostarczeniu dzieła, gdy tą razą należność do wypłaty książkami wypadnie w końcu roku przyszłego, a mnie już dziś, podług załączonego rachunku, przypada od Pani Dobrodziejki sto kilkadziesiąt rubli sr[ebrem], nie licząc papieru dostarczonego już panu Ungrowi³².

³⁰ Sprawa dotyczyła tłumaczenia bardzo popularnego poradnika autorstwa angielskiej działaczki na rzecz praw kobiet Jessie Boucherett (1825–1905) pt. *Hints on Self-Help. A Book for Young Women* (London 1863), w którym zachęcała do edukacji i pracy zarobkowej. O przekład tej pozycji dla swojego wydawnictwa poprosił Orzeszkową Okoński na początku 1869 r. (E. Orzeszkowa do J. Sikorskiego, list ze stycznia/lutego 1869, w: *Lz* 1, s. 47). Nie wiadomo jednak, czy praca została kiedykolwiek podjęta i ukończona. Orzeszkowa przywołała książkę Boucherett w rozprawie *Kilka słów o kobietach* (pierwodruk 1870). Zestawiając ją z dziełem angielskiego pisarza i moralisty Samuela Smilesa pt. *Self-Help* (1859), podkreśliła, że *Hints on Self-Help* w niczym mu nie ustępuje, „a może nawet przewyższa ją pod względem ożywienia i filozoficznych na sprawy kobiece poglądów” [E. Orzeszkowa, *Kilka słów o kobietach*, w: *Publicystyka społeczna*, t. 1, wybór i wprowadzenie G. Borkowska, oprac. edytorskie I. Wiśniewska, Warszawa 2020, s. 717; zob. też I. Wiśniewska, *Kalendarium życia i twórczości Elizy Orzeszkowej*, t. 1, Warszawa 2014, s. 176. Dalej do publikacji odsyła skrót *Kalendarium* 1].

³¹ Obie powieści zostały wydrukowane w Księgarni J.J. Okońskiego. Pierwodruk prasowy *Ostatniej miłości* ukazał się w „Gazecie Polskiej” (1867, nr 143–182, z przerwami). Jako osobna książka powieść wyszła w 1868 r. nakładem „Gazety Polskiej” (skład główny w Księgarni J.J. Okońskiego). Powieść *W klatce* po raz pierwszy została opublikowana w „Tygodniku Ilustrowanym” (1869, nr 83–103), wersja książkowa ukazała się w Warszawie w 1870 r.

³² Dziś poprawna forma: Ungerowi. Józef Unger (1817–1874) – drukarz i wydawca działający na warszawskim rynku od 1841 r. W krótkim czasie jego zakład stał się jedną z dwóch

Zapewne Pani Dobrodziejka raczy to uwzględnić, że księgarze, otrzymawszy egzemplarze na początku roku 1870, zapłacą mi dopiero na początku roku 1871 to jest przy obrachunku za rok cały. Proszę więc Pani Dobrodziejki przejrzeć łaskawie załączony rachunek i należytość przypadającą mi za dostarczone książki w ciągu roku przesłać odwrotną pocztą, jeżeli nie w całości, to przynajmniej w połowie³³. A następnie to wszystko, co Pani Dobrodziejka zapotrzebują w ciągu roku przyszłego, będzie już notowane na rachunek powieści Pani Dobrodziejki.

Przy tej sposobności muszę dać wiedzieć Pani Dobrodziejce, że na przyszłość, tak jak równie i obecnie, będą regulowane ściśle raz na rok przynajmniej, aby uniknąć wszelkich pomyłek i niedokładności.

Polecając się do usług Pani Dobrodziejki, pozostaję z najgłębszym uszanowaniem, zawsze gotowy do usług Pani Dobrodziejki.

Najniższy sługa
J.J. Okoński

PS Paczka z książkami dla Pani Dobrodziejki wysłana została dnia onegdajszego.

2.

[Warszawa, 28 sierpnia 1879]

Wielmożna Pani Dobrodziejko!

Schlossera *Dzieje powszechne* przez czas jakiś można było dostać za połowę ceny katalogowej dla prenumeratorów niektórych pism³⁴. Dziś jednak, gdy to

największych i najlepiej prosperujących drukarni w Warszawie. Od 1846 r. wydawał „Kalendarz Warszawski Popularno-Naukowy Ilustrowany”, znany jako „Kalendarz Ungra”. W 1859 r. założył „Tygodnik Ilustrowany”, na potrzeby którego otworzył zakład drzeworytniczy, przyczyniając się do rozwoju technik ilustracyjnych na ziemiach polskich. Zob. M. Kocójowa, *Józef Unger*, w: *Słownik pracowników książki polskiej*, s. 924–925; M. Mlekicka, *Wydawcy książek w Warszawie w okresie zaborów*, s. 74–75, 147–148, 241.

³³ Rachunku, o którym mowa w liście, nie udało się odnaleźć.

³⁴ *Dzieje powszechne* niemieckiego historyka Friedricha Schlossera (1776–1861) ukazywały się na polskim rynku księgarskim w latach 1872–1878. Edycja otwierała serię „Biblioteka Historyczna”, zainicjowaną przez Księgarnię Polską Adama Dominika Bartoszewicza we Lwowie. *Dzieje powszechne* w 22 tomach stanowiły obszerne omówienie czasów starożytnych (t. 1–4), średniowiecza (t. 5–10) i nowożytnych aż do 1848 r. (t. 11–22). Podręcznik był dotąd dostępny polskiemu czytelnikowi wyłącznie w wersji niemieckojęzycznej (t. 1–19) wydanej w latach 1815–1824. Realizacja Bartoszewicza stanowiła pierwszą całościową edycję polskiego tłuma-

dzieło ukończone i mała już ilość pozostała na składzie, sprzedaje się każdy tom po r[ubli] s[rebrem] 3, mogę jednak przesłać Pani Dobrodziejce to dzieło w każdej chwili, a na resztę należności poczekać do końca roku, aż się nowy rachunek utworzy.

Z przyjemnością dowiaduję się, że Pani Dobrodziejka otwiera księgarnię w Wilnie³⁵ i z góry mogę Pani Dobrodziejce powinszować dobrego rezultatu, szczególnie co do wydawnictwa, a gdyby się formowała jaka spółka wydawnicza³⁶, to niech Pani Dobrodziejka raczy pamiętać, że zawsze znajdzie Pani Dobrodziejka we mnie chętnego współdziałacza, agenta i komisjonera.

Na składzie mam obecnie wiele sortymentu francuskiego i polskiego, obok niewielkiego nakładu, otóż daję wiedzieć, że będę mógł takowe odstąpić pod bar[dzo] dobrymi warunkami.

Nakładów zaś moich i artykułów komisowych mogę Pani Dobrodziejce przesłać w komis po 2 egz[emplarze].

Życząc serdecznie powodzenia i dobrych interesów, polecam się łaskawości i względom Pani Dobrodziejki.

Sługa

J.J. Okoński³⁷

Warszawa

d. 28. 8. 79 r.

czenia pracy Schlossera. W Warszawie dzieło to w swojej ofercie posiadali m.in. Gebethner i Wolff oraz J.J. Okoński [zob. M. Konopka, *Adam Dominik Bartoszewicz: redaktor, księgarz i wydawca lwowski (1838–1886)*, Kraków 1995, s. 80–81, 88]. W archiwum pisarki zachowały się jej notatki i wypisy, świadczące o wnikliwej lekturze dzieła Schlossera. Rękopis nr 257 (k. 26 oraz k. 54–54v.) jest dowodem na to, że Orzeszkowa korzystała z tej monumentalnej pracy, zwłaszcza z jej pierwszych czterech tomów.

³⁵ Otwarcie firmy wydawniczo-księgarskiej pod nazwą „Eliza Orzeszkowa i S-ka” miało miejsce 29 września 1879 r. Zgodę na działalność pisarka otrzymała 5 sierpnia 1879 r. Wkrótce na łamach warszawskiej prasy pojawiły się anonse w tej sprawie. Informację o planowanym przedsięwzięciu jako pierwsze do publicznej wiadomości podały „Nowiny” (1879, nr 231). Zob. *Kalendarium* 1, s. 324, 329; *Lz* 6, s. 334.

³⁶ Za inspiracją literata i dziennikarza Wincentego Chełmińskiego Orzeszkowa przejęła podupadającą księgarnię Gustawa Wołki i Stefana Romanowskiego, działającą od 1876 r. w Wilnie. Romanowski i dotychczasowa ekspedientka Aleksandra Moniuszkowa zostali początkowo oficjalnymi współwłaścicielami nowej firmy, zarejestrowanej jako „Księgarnia E. Orzeszkowa i S-ka”. Pisarka zainwestowała w przedsięwzięcie największy kapitał. Przejęła tym samym odpowiedzialność finansową i prawną. Wkrótce Moniuszkową, na prośbę Orzeszkowej, zastąpił w spółce Wincenty Chełmiński, który odpowiadał za administrację i rozliczenia finansowe w firmie [zob. S. Rosiak, *Księgarnia „E. Orzeszkowa i S-ka” w Wilnie. 1879–1882*, Wilno 1938, s. 9–11, 17]. Prowadzenie księgarni i utworzonej przy niej biblioteki Orzeszkowa powierzyła przybyłemu w tym celu z Warszawy Wacławowi Makowskiemu, pełniącemu dotąd obowiązki starszego pomocnika u Gebethnera i Wolffa. Zob. *Kalendarium* 1, s. 334.

³⁷ List napisany obcą ręką. Podpis Okońskiego.

3.

[Warszawa, 6 września 1879]

Wielmożna Pani Dobrodziejko!

Zapewne Pani Dobrodziejka będzie w Warszawie przed otwarciem księgarni w Wilnie, otóż rad bym bardzo znaleźć sposobność do pomówienia i przedstawienia Pani Dobrodziejce parę nader ważnych interesów dotyczących księgarstwa i wydawnictwa, gdy się do tego sposobność zdarzy³⁸.

Ufny, że Pani Dobrodziejka raczy uwzględnić prośbę moją, śmiem polecić się pamięci i łaskawości, i pozostaję z szacunkiem.

Sługa

J.J. Okoński³⁹

Warszawa

d. 6 IX 79

4.

Warszawa, 17 września 1881

Wielmożna Pani Dobrodziejko!

Dzisiaj otrzymałem doniesienie od nakładcy dzieła Falke *Hellas und Rom*⁴⁰, że takowe już jest na ukończeniu i może być dostarczonem w okazałej oprawie.

³⁸ W zachowanych źródłach nie odnaleziono śladów świadczących o spotkaniu Orzeszkowej z Okońskim.

³⁹ List napisany obcą ręką, sygnowany przez Okońskiego.

⁴⁰ Chodzi o niezwykle popularne w drugiej połowie XIX w. (kilkukrotnie wznawiane i tłumaczone na wiele języków) dzieło niemieckiego historyka kultury i sztuki, Jacoba von Falkego, *Hellas und Rom. Eine Kulturgeschichte des klassischen Altertums* (Stuttgart 1878–1880). Dwutomowa, bogato ilustrowana publikacja, wydana w prestiżowym wydawnictwie Wilhelma Spemannna to obszerne i kompleksowe studium historii starożytnej Grecji i Rzymu. Falke zamknął dostępną wówczas wiedzę na temat antycznego świata w postaci ilustrowanej encyklopedii, w której przedstawił wszystkie dziedziny życia starożytnych Greków i Rzymian: religię, historię, politykę, sztukę i literaturę, obrzędy i obyczaje. Beata Obsulewicz, autorka monografii o kreacjach rzymskich postaci w twórczości autorki *Mirtali*, twierdzi, że książka *Hellas und Rom* „dostarczyć mogła Orzeszkowej materiału ikonograficznego, tak potrzebnego przy rekonstrukcji wyglądu postaci, wnętrza, przestrzeni miejskich etc.". Daleko idąca zbieżność między niektórymi opisami Orzeszkowej a ilustracjami z książki Falkego prowadzi do wniosku, iż „stanowią one deskrypcję zamieszczonych tam rycin” [zob. B. Obsulewicz-Niewińska, *Rzymscy bohaterowie Elizy Orzeszkowej*, Lublin 2003, s. 79–80].

Upraszam więc o łaskawe uwiadomienie mię, jak mam takowe dla Pani Dobrodziejki zamówić.

Z wysokim szacunkiem
J.J. Okoński⁴¹

5.

Warszawa, d. 10/10. 81

Wielmożna Pani Dobrodziejko!

Otrzymałszy łaskawe pismo Pani⁴², dałem polecenie, aby żądane dzieło⁴³ nadesłano za opaską – a gdy nadejdzie, prześlę bezzwłocznie pocztą⁴⁴.

Przy sposobności śmiem przypomnieć prośbę moją, o zachowanie w pamięci mojej propozycji co do nabycia Księgarni mojej. Cierpię na oczy, i uczuwając ogólny rozstrój – szukam nabywcy, spółnika lub dzierżawcy na moją Księgarnię]. Czy Pani Dobrodz[iejka] nie chciała mieć filiji w Warszawie? – Warunki stawiam bardzo dogodne i przystępne.

Sługa
J.J. Okoński

Bibliografia

Źródła

Korespondencja Adama Kirkora, t. 2: Bartoszewicz – Żupański. 1871–1883, Biblioteka Jagiellońska, rkps 4496 III.

Korespondencja J.I. Kraszewskiego. Seria III: Listy z lat 1863–1887, t. 64 (Obrębski – Otto), Biblioteka Jagiellońska, rkps 6524 IV.

⁴¹ List napisany obcą ręką, sygnowany przez Okońskiego.

⁴² List Orzeszkowej najprawdopodobniej się nie zachował.

⁴³ Zob. przypis 40 do listu z 17 września 1881 r.

⁴⁴ Formę przesyłki „za opaską” (inaczej: „pod opaską”) powszechnie stosowano wówczas w ruchu księgarskim przy indywidualnym sprowadzaniu książek z zagranicy za pośrednictwem poczty. Fakt, że przesyłka była opłacona w całości i specjalnie zapakowana (włożona pod opaskę lub w niezaklejoną, nieopieczętowaną kopertę) przyspieszał proces cenzurowania, co wpływało na szybsze dostarczenie jej do adresata. Zob. J. Kostecki, *Przesyłki „pod opaską”, w: tegoż, Trudny proces przenikania. Carska cenzura zagraniczna wobec importu publikacji w języku polskim w latach 1865–1904*, Warszawa 2011, s. 77–79.

- Listy Józefa Joachima Okońskiego do E. Orzeszkowej, Archiwum Elizy Orzeszkowej IBL PAN w Warszawie, sygn. 800.
- List Józefa Joachima Okońskiego do E. Orzeszkowej, Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne (Lietuvos valstybės istorijos archyvas, skrót: LVIA) w Wilnie, Fond 1135, ap. 15, nr 34, k. 5–6.
- Orzeszkowa Eliza, (1954), *Listy zebrane*, t. 1: *Do redaktorów i wydawców: Józefa Sikorskiego, Gebethnera i Wolffa, Franciszka Salezego Lewentala, Wacława Makowskiego, Erazma Piltza, Stanisława Posnera*, do druku przygotował i komentarzem opatrzył E. Jankowski, Wrocław: Zakład im. Ossolińskich.

Opracowania

- [b.a.], *Księgarnia Krajowa i Zagraniczna p. Okońskiego*, „Warszawski Rocznik Literacki” 1873, red. S. Czarnowski, Warszawa 1874, s. XII.
- Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut”*, t. 12: *Józef Ignacy Kraszewski. Zarys bibliograficzny* (1966), oprac. S. Stupkiewicz, I. Śliwińska, W. Roszkowska-Sykałowa, Warszawa: Wydawnictwo Literackie.
- Br. R., *Miscellanea*, „Ruch Literacki” 1876, nr 8, s. 135.
- Brensztejn Michał (1930), *Adam Honory Kirkor – wydawca, redaktor i właściciel drukarni w Wilnie od roku 1834 do 1867*, Wilno: Towarzystwo Pomocy Naukowej im. E. i E. Wróblewskich.
- Kocójowa Maria (1972), *Okoński Józef Joachim; Unger Józef w: Słownik pracowników książki polskiej*, red. I. Treichel, Warszawa–Łódź: PWN, s. 639–640; 924–926.
- Konopka Maria (1995), *Adam Dominik Bartoszewicz: redaktor, księgarz i wydawca lwowski (1838–1886)*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP im. KEN.
- Kostecki Janusz (2011), *Przesyłki „pod opaską”*, w: J. Kostecki, *Trudny proces przenikania. Carska cenzura zagraniczna wobec importu publikacji w języku polskim w latach 1865–1904*, Warszawa: Wydawnictwo BN (Instytut Książki i Czytelnictwa), s. 77–79.
- Kowalczyk Klaudia (2006), *Księgarstwo warszawskie w drugiej połowie XIX wieku*, Warszawa: Muzeum Historyczne m.st. Warszawy.
- Lech Marian J. (1983), *Ludzie druku i książki w Królestwie Polskim. 1867–1907. Kształtowanie się struktur społecznych*, Warszawa: Biblioteka Narodowa.
- Makowiecki Andrzej Z. (1983), *Życie literackie Warszawy w roku 1864*, w: *Problemy życia literackiego w Królestwie Polskim 2. połowy XIX wieku. Studia*, red. S. Frybes, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: ZNiO, PAN.
- Mlekicka Marianna (1987), *Wydawcy książek w Warszawie w okresie zaborów*, Warszawa: PWN.
- Obsulewicz-Niewińska Beata (2003), *Rzymscy bohaterowie Elizy Orzeszkowej*, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Orzeszkowa Eliza (2020), *Kilka słów o kobietach*, w: E. Orzeszkowa, *Publicystyka społeczna*, t. 1, wybór i wprowadzenie G. Borkowska, oprac. edytorskie I. Wiśniewska, Warszawa: PIW, s. 620–767.
- Rosiak Stefan (1938), *Księgarnia „E. Orzeszkowa i S-ka” w Wilnie. 1879–1882*, Wilno: Wydawnictwo Magistratu Miasta Wilna.

Wiśniewska Iwona (2014), *Kalendarium życia i twórczości Elizy Orzeszkowej*, t. 1, Warszawa: Wydawnictwo IBL.

Zarzycka Maria, *Dzieje drukarni Józefa Ignacego Kraszewskiego. Drezno – Poznań, „Studia o Książce”* 1976, t. 6, s. 81–98.

Zawadzki Jan (1934), *Wspomnienia*, Warszawa: Drukarnia Społeczna.

Highlights and Challenges of Józef Joachim Okoński’s Bookselling and Publishing Activity in Light of His Correspondence with Eliza Orzeszkowa

Abstract

This article contributes to research on Warsaw’s bookselling practices in the second half of the nineteenth century by presenting previously unknown archival sources—among them Okoński’s letters to Kraszewski—and an epistolary dialogue between Okoński and one of the leading writers of Polish Positivism. It emphasizes both the documentary value of these materials and the historical significance of Okoński himself—a figure now almost forgotten, yet once regarded as the proprietor of one of Warsaw’s most modern and best-stocked bookstores. Through an analysis of these archival records, the study sheds new light on the mechanisms of book distribution, the promotion of foreign literature, and the role of the bookseller-publisher in shaping readership, thereby making a significant contribution to the historiography of the Polish book market. The appended set of letters from Okoński to Orzeszkowa not only attests to the writer’s deliberate search for reading material but also offers incidental insights into the condition of Polish bookselling in the latter half of the nineteenth century.

Keywords: Józef Joachim Okoński, Eliza Orzeszkowa, Warsaw bookselling in the second half of the nineteenth century, Warsaw publishers, correspondence